

İmâleye Dair İlk Müstakil Çalışma: Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-İstikmâl* Adlı Eseri

The First Independent Work on Imâla: Ibn Galbun's *Kitab al-Istikmal*

Şeyda ATMACA¹

Geliş Tarihi (Received): 01.12.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 19.01.2026

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2026

Öz: Kıraat ilminin usûle ilişkin ihtilaflı meseleleri arasında imâle önemli bir yer tutmaktadır. Bu önemi sebebiyle tarihî süreç içerisinde pek çok âlim, imâle konusuna kimi zaman çeşitli meseleleri ele aldıkları eserlerinin ilgili bölümlerinde yer vermiş, kimi zaman ise imâleye dair müstakil eserler kaleme almıştır. Mevcut literatürle sınırlı olmak kaydıyla imâleye dair müstakil ilk eser Ebü't-Tayyib İbn Galbûn (öl. 389/999) tarafından *Kitâbü'l-istikmâl* ismiyle telif edilmiştir. Mezkûr önem sebebiyle çalışma, “İmâleye Dair İlk Müstakil Çalışma: Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-İstikmâl* Adlı Eseri” başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın başlıca amacı *Kitâbü'l-İstikmâl*'i tanıtmak sûretiyle alana kazandırmak ve müellifin imâleye dair yaklaşımını ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi kullanılmış; elde edilen veriler metin analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmamızda İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* adlı eserinin imâle konusunda önde gelen bir kaynak olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm ve Kıraat, Ebü't-Tayyib İbn Galbûn, *Kitâbü'l-İstikmâl*, Usûl, İmâle.

&

Abstract: Among the controversial issues related to the methodology of Qur'anic recitation, imâla holds a significant place. Because of its importance, many scholars throughout history have addressed the topic of imâla, sometimes in relevant sections of their works dealing with various issues and sometimes writing independent works on the subject. Limited to the existing literature, the first independent work on imâla was authored by Abu al-Tayyib ibn Galbun (d. 389/999) under the title *Kitab al-istikmal*. Due to its aforementioned importance, this study is titled “The First Independent Work on Imâla: Abu al-Tayyib ibn Galbun's *Kitab al-istikmal*.” The main objective of this study is to introduce *Kitab al-istikmal* to the field and to reveal the author's approach to imâla. This study employs document analysis, a qualitative research approach, as its methodology; the data obtained were evaluated through textual analysis. Our study concludes that Ibn Galbun's *Kitab al-istikmal* is a leading source on the subject of imâla.

Keywords: Qur'an and Qirā'āt, Abu't-Tayyib Ibn Galbun, *Kitab al-Istikmal*, al-Usl, Imâla.

Atıf/Cite as: Atmaca, Şeyda. “İmâleye Dair İlk Müstakil Çalışma: Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-İstikmâl* Adlı Eseri”. *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 126-143. doi: 10.33931/dergiabant.1834231

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Görevlisi, Şeyda Atmaca, Çukurova Üniversitesi, satmaca@cu.edu.tr.

1. Giriş

Temel İslam Bilimleri söz konusu olduğunda, ön plana çıkan disiplinlerden birisi şüphesiz, Kur'ân-ı Kerîm okuma ve kıraat ilmidir. Zira kıraat ilmi; Kur'ân tarihine, mushaflara, mütevâtir kıraatlere ve tecvid bahislerine bakan yönü ile araştırılmayı bekleyen pek çok meseleyi ihtiva etmektedir. Bu meselelerin bir kısmı, ulemânın hem ittifak hem de ihtilaf ettiği konuları bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda ilgili meselelerin detaylı ve farklı zaviyelerden tahlil edilerek incelenmesi önem arz etmektedir.

Kıraat ilmi içerisinde yer alan ve kıraat imamlarının usûl farklılıklarına konu olan meselelerden birisi de imâledir. İmâle, “*elif*” harfinin “*yâ*” harfine, fetha harekenin ise kesraya meylettirilerek okunması manasına gelmektedir.² Bu yönüyle imâlenin hem öğrenilmesi hem de uygulanması zor bir usûl olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü lehçe temelli bir telaffuz keyfiyeti olan imâlede çeşitli durumlarda sesin ve telaffuzun farklılaşması söz konusudur. Bu durum, imâleyi pratik icrası bakımından diğer tecvîd meselelerine kıyasla daha güç bir hâle getirmekte; öğrenim sürecinde fem-i muhsin³ bir hocaya duyulan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu okuyuş şeklinin öğrenilmesindeki problem göz önüne alındığında çalışmamızdaki temel hedefin, uygulamadaki zorluğun bertaraf edilmesine katkı sağlamak olduğu ifade edilebilir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un eseri *Kitâbü'l-istikmâl* konu edinilmiştir. Nitekim kıraat âlimleri arasında imâle konusunu sistematik ve kapsamlı bir şekilde Kur'ân'ın tamamına yayarak ele alan ve bu minvalde ilk eseri telif eden şahıs Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'dur. Müellifin eseri yazma amacı incelendiğinde, kıraat talebelerinin imâleyi anlamada yaşadığı zorlukları çözmek olduğundan bahsettiği görülmektedir.⁴ Bundan dolayı kıraat alanına çeşitli yönlerden tahlil edilerek kazandırılması gereken bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda makalemizde literatür taramasında bulunularak imâle konusu ve *Kitâbü'l-istikmâl* ile ilgili yapılmış araştırmaların olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Doğrudan imâle konusuyla ilgili olarak Halil Murat Özer ve Muhammet Yurtseven tarafından “Kûfe Kıraatleri Bağlamında İmâle Uygulamaları: Tâhâ Sûresi Örneği”⁵ isimli bir makalenin yayımlandığı görülmüştür. Yine İbrahim Tetik tarafından “Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları”⁶ isimli bir makale de yayımlanmıştır. Zikredilenlerin dışında Yakup Uzun tarafından kaleme alınmış “Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Eseri Bağlamında)”⁷ isimli bir makalenin de yayımlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Doğan Fırıncı'nın “İmâle Kurallarının İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar”⁸ isimli çalışması da yayımlanmış makaleler arasında geçmektedir. Binaenaleyh Durmuş Ali Uçar ve Kahraman Bulgurcu tarafından yayımlanmış olan “et-Teyşîr fi'l-Kırâ'âtî's-Seb' ile Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî Özeline Feth ve İmâle Konusuna Dair Bir Değerlendirme”⁹ isimli makale de bu anlamda dikkat çekicidir. İmâleye dair şahsım tarafından da “Kırâat-i 'Aşereye Göre Basra ve Şam Kırâatlerinde İmâle ve Dil Bilimsel Analizi”¹⁰ isimli bir makale yayımlanmıştır. İmâleyle ilgili yazılmış makalelerin dışında Hasan Çiftçi tarafından “Kıraat İlminde Feth,

² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Şam: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, ts.), 2/24; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *Sirru snâatu'l-irâb*, thk. Hüseyin Hendâvî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1985), 1/58.

³ “Kur'ân'ı, emredildiği gibi en güzel şekilde tilavet eden ve bu anlamda yetkin bir okuma ve okutma melekesine sahip kişi.” bk. Fetullah Bakırcı, *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 15.

⁴ Ebü't-Tayyib Abdülmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî, *Kitâbü'l-istikmâl*, thk. Abdülfettâh Bahîrî İbrâhîm (Kahire: y.y., 1991), 37-38.

⁵ Halil Murat Özer - Muhammet Yurtseven, “Kûfe Kıraatleri Bağlamında İmâle Uygulamaları: Tâhâ Sûresi Örneği”, *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 24-52.

⁶ İbrahim Tetik, “Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1/53 (Haziran 2020), 41-65.

⁷ Yakup Uzun, “Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Eseri Bağlamında)”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan 2022).

⁸ Doğan Fırıncı, “İmâle Kurallarının İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 147-166.

⁹ Durmuş Ali Uçar - Kahraman Bulgurcu, “et-Teyşîr fi'l-kırâ'âtî's-seb' ile Hırzû'l-emânî ve vechû't-tehânî Özeline Feth ve İmâle Konusuna Dair Bir Değerlendirme”, *AKİF* 1/55 (2025).

¹⁰ Şeyda Atmaca, “Kırâat-i 'Aşereye Göre Basra ve Şam Kırâatlerinde İmâle ve Dil Bilimsel Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 650-673.

Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr Ed-Dânî'nin el-Mûdîh li Mezâhibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle adlı Eserinin Tahlili"¹¹ adıyla bir yüksek lisans tezinin de yayımlanmış olduğu görülmektedir. Makalemizin konusundan farklı olarak yer verilen çalışmalar incelendiğinde imâle bahsinin ya bir eser ya da bir kavram ile ilişkilendirilerek ele alındığı anlaşılmaktadır. Yine şahsım tarafından da "Kırâat-i 'Aşera Bağlamında İmâle ve Dil Bilimsel Analizi"¹² isimli bir doktora tezi yazılmış ve bu tez kitap olarak da yayımlanmıştır. Kaleme aldığımız eser tüm boyutlarıyla imâle meselesine değinmekte olup İbn Galbûn ve eseri özelinde bir muhteviyat barındırmamaktadır. Müellif ve eserleriyle ilgili yapılan müstakil çalışmalar incelendiğinde ise iki araştırmanın var olduğu görülmüştür. Bunlardan ilkinin Ömer Türkmen'e ait "Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un Kiraat Tercihlerini Derleme ve Değerlendirme (el-İrşâd Adlı Eseri Bağlamında)"¹³ başlıklı makalesi ile Hawre Salam Salih'e ait "Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un "el-İrşâd" Adlı Eserindeki Tercihleri (Dilsel bir çalışma)"¹⁴ isimli yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında doğrudan müellif ve eseri *Kitâbü'l-istikmâl* ile ilgili bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. Her iki çalışmanın da muhtevası incelendiğinde Arapça olarak kaleme alındıkları ve müellifin hayatıyla ilgili belli başlı bilgilere yer verdikleri görülmektedir. Bu iki çalışmanın ortak özelliği ise İbn Galbûn'a ait *el-İrşâd* isimli eseri işlemeleridir. Bu anlamda müellifin *el-İrşâd* eseri özelinde biri kiraat ilmi diğeri Arap dilinde olacak şekilde iki farklı çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Zikredilenlerden farklı olarak makalemizde ise müellifin *Kitâbü'l-istikmâl* isimli eseri ön planda tutulmakta ve müellifin eserindeki imâle yaklaşımları tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmamızın Türkçe kaleme alınmış olması, eser ve müellifin imâle konusundaki yaklaşımlarına dair bilgiye erişimi önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Verilen bilgiler neticesinde araştırmamıza konu olan Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* adlı eserinin daha önce detaylı incelenmediği tespit edilmiştir. Alandaki bu noksanlığın giderilmesi adına *Kitâbü'l-istikmâl* adlı esere ve müellifin imâleye dair yaklaşımlarına yer verilmesi çalışmamızın özgün niteliğini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Binaenaleyh çalışmamızda yer vereceğimiz konularla ilgili olarak metin analizinde de bulunulmuş ve ilgili veriler literatür taramasına tabi tutulmak suretiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre çalışmamız genel olarak iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta müellif Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* adlı eserinden bahsedilmekte ve bu başlık altında kısaca müellifin hayatına da değinildikten sonra eserin yazılış amacı, eserin kiraat literatüründeki değeri, eserin muhtevası ve nüshaları hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmamızın ikinci başlığında ise kiraat ilminde feth ve imâlenin tanımına ve çeşitlerine kısaca yer verildikten sonra müellif İbn Galbûn'un imâle anlayışının kiraat usûlü açısından değerlendirilmesinden söz edilmektedir.

2. Müellifin Kitâbü'l-İstikmâl Adlı Eseri

Tam künyesi Ebû't-Tayyib Abdülmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn b. el-Mubârek el-Halebî olan müellif, 309/921'de Halep'te doğmuş¹⁵ ve 389/998 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁶ Dedesine nispet edilerek tanınan İbn Galbûn kiraat, hadis, fıkıh gibi çeşitli ilimlerde kendisini geliştirdikten sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Bu kararında Verş (öl. 197/812) rivayetinin Mısır'da yaygınlık kazanması belirleyici olmuştur.¹⁷ Zira Verş rivayeti, *râ* (ر) harflerinde terkîk, *lâm* (ل) harflerinde ise tağlîz uygulanması ve iki lafız arasında imâlenin tercih edilmesi bakımından dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Onun bu özel okuyuşundan hareketle kiraat âlimleri eserlerinde bu konulara yer vermiştir. Eserinde bu konuya

¹¹ Hasan Çiftçi, *Kiraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Mûdîh li-mezâhibi'l-kurrâ ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle adlı Eserinin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹² Şeyda Atmaca, *Kırâat-i 'Aşera Bağlamında İmâle ve Dil Bilimsel Analizi* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2025).

¹³ Ömer Türkmen, "Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un Kiraat Tercihlerini Derleme ve Değerlendirme (el-İrşâd Adlı Eseri Bağlamında), *Rize İlahiyat Dergisi* 20/258-280 (2021).

¹⁴ Hawre Salam Salih, *Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'un "el-İrşâd" Adlı Eserindeki Tercihleri (Dilsel bir çalışma)* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *el-İber fi haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyyeh, ts.), 2/177, *Ma'rifetü'l-kurrâ 'i'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 355-356.

¹⁶ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, neşreden giriş, 16.

¹⁷ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl* 15-34; İbn Galbûn, *Risâle fi me'nferade bihi'l-kurrâ 'ü's-semâniye*, nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, (Bağdat: y.y., 1987), 16/175-177; Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübî, *Tabakâtü's-Sâfi'iyeti'l-kubrâ* (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1323-24), 3/338; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, (Dimaşk: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1957-61), 6/194; Muhammed Sadık Şeriat, "İbn Galbun", *Dâ'iratü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî* (Tahran: y.y., 1367), 4/364.

değinenlerden biri de Ebü't-Tayyib İbn Galbûn olmuştur. Tam adı *Kitâbü'l-İstikmâl li beyâni cemîi mâ ye'tî fi kitâbillâh fi mezâhibi'l-kurrâ'i's-seb'a mine't-tefhîm ve'l-imâle ve mâ kâne beyne'l-lafzayn mucmelen kâmilan* olan eserinde, *râ* (ﺭ) harfi ile ilgili bâblarda Vers' ten gelen pek çok okuyuş nakledilmiştir.¹⁸ Bu aşamada, İbn Galbûn tarafından imâle konusu özelinde kaleme alınan bu eserin yazılış amacı, kıraat ilmi açısından taşıdığı değeri, muhtevası ile nüshalarına dair meseleler ele alınacaktır.

2.1. Eserin Yazılış Amacı

İbn Galbûn'un bu eseri telif etmesindeki en büyük gayesi, o dönemki kıraat talebelerinin imâle konusundaki ihtilaflarını ortadan kaldırmak suretiyle öğrenimlerini kolaylaştırmak olmuştur. Bu doğrultuda müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında geçen imâle örneklerini kıraat imamlarının usûlleri özelinde ele alan hususi bir eser ortaya koymayı hedeflemiştir. Müellifin amaçladığı bu hedef ile birlikte imâle bahsini anlamakta güçlük çeken talebeler, imâleyi etraflıca öğrenebileceği temel bir kaynağa sahip olmuştur.¹⁹

2.2. Eserin Kıraat Alanındaki Değeri

Telif edilen eserin değerini, müellifin yararlandığı kaynaklara ve müellifin eserinden yararlananlara bakarak ortaya koymak çoğu zaman mümkün görülmektedir. Bu minvalde *Kitâbü'l-istikmâl*'i değerlendirdiğimizde, alanında ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Zira müellifin eserini telif ederken başta Kur'ân-ı Kerîm'in yüce lafzından; daha sonra da kıraat imamlarından gelen mütevâtir kıraatlerden ve Halîl b. Ahmed (öl. 175/791), Sîbeveyhi (öl. 180/796), Hişâm ed-Darîr (öl. 231/846) ve el-Ferrâ (öl. 458/1066) gibi dil ve nahiv âlimlerinin görüşlerinden yararlandığı tespit edilmiştir.²⁰

Müellifin, *Kitâbü'l-istikmâl*'de özgün bir yaklaşım ortaya koyarak imâle ile ilgili detaylı eser telif eden ilk âlim olarak bilinmesi, kendisinden sonra gelenleri ona itimat etmeye ve metodolojisini benimseye sevk etmiştir.²¹ Eseri, diğerlerinden ayıran en önemli özellik kurrânın imâle, feth ve beyne'l-lafzayn arasındaki farklılıkları kapsamlı ve sistematik bir biçimde ele almasıdır. İbn Galbûn'un bu minvalde bazı âlimlere etkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Etkide bulunduğu en önemli ismin meşhur kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) olduğu ifade edilebilir. Çünkü Dâni'nin, Galbûn ailesi ile yakından ilişki içinde olduğu ve Mısır'dayken kendisinden kıraat ilmini aldığı hocasının, müellifin oğlu Ebü'l-Hasen İbn Galbûn (öl. 399/1009) olduğu bilinmektedir.²² İbn Galbûn'un etkisi, Dâni'nin eseri *el-Mûdih* incelendiğinde daha da iyi anlaşılmaktadır. Zira esere bakıldığında, Dâni'nin kitabını oluştururken *Kitâbü'l-istikmâl*'i önüne alarak ondan alıntılarda bulunduğu izlenimi vermektedir. Müellifin, Dâni'nin üzerindeki etkisi büyük olmakla birlikte Dâni'nin yapmış olduğu alıntılarda İbn Galbûn'a atıfta bulunmadığı da görülmektedir.²³ Nitekim Dâni'nin, eserinde yer verdiği meselelerin, bâbların ve fasılların pek çoğunda kaynağı belirtmediği, daha önce kimse tarafından yer verilmemiş ve sadece İbn Galbûn'un eserinde infirad ederek hususi olarak bahsettiği "أُتِيَ-رَأَى" ile ilgili fasılları da olduğu gibi naklettiği tespit edilmiştir. Bu da zikredilen durumu teyit etmekte ve müellifin kendisinden sonra gelenlere etkide bulunduğunu güçlendirmektedir.²⁴

¹⁸ "Bu iki bâbın başlığı eserde "Meftûh Râ harflerinde Vers'in okuyuş usûlü" ile "Lâm Harflerinin Tefhîminde Vers'in Okuyuş Usûlü" şeklinde yer almaktadır." bk. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî, *et-Tezkire*, thk. Abdulfettâh Bahîrî İbrâhîm (b.y.: ez-Zehrâu li'l-Alâmu'l-Arabî, 1991), 277-307.

¹⁹ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 62.

²⁰ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, 49.

²¹ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, 49.

²² Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz* (Haydarâbâd: y.y., 3. Basım, 1955-58), 3/19; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi esmâ' i ricâlil-l-kurrâ'ât üli'r-rivâye ve'd-dirâye*. nşr. G. Bergstraesser. Beyrut: y.y., 1402/1982), 1/339.

²³ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-İstikmâl*, 50.

²⁴ "Dâni, zikredilenlerin dışında İbn Galbûn'un eserinde zikrettiği "مُوسَى، يَحْيَى، عِيسَى" kelimeleriyle ilgili faslı da aynı şekilde eserinde zikretmiş ve herhangi bir kaynak göstermemiştir. Bunun gibi örnekler çok olduğundan benzer misalleri için bahsedilecek olan esere başvurulması gerekmektedir." bk. Ebü 'Amr Osmân b. Saîd Dâni, *el-Mûdih li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'ḥtilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle*, thk. Fargali Sayyid Arabâvî (Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2010), 101-200.

2.3. Eserin Muhtevası ve Nüshaları Hakkında Bilgiler

Eserin konusunu ve amacını müellif, “*Kitâbü’l-istikmâl*, yedi kıraat imamının Allah’ın Kitâbı’nda geçen imâle, feth ve beyne’l-lafzayn hususlarındaki okuyuşlarını beyan etmek için telif edilmiştir.”²⁵ şeklinde açıklamıştır. İmâle, feth ve beyne beyne konuları hakkında telif edilmiş ilk müstakil eser olma özelliğini taşıyan *Kitâbü’l-istikmâl*, Abdülfettâh Bahîrî İbrâhîm tarafından tahkik edilip 1991 yılında Kâhire’de neşredilmiştir.²⁶ Arap dili üzerine tahsilini tamamlayan Bahîrî İbrâhîm, İbn Galbûn’un eserini kıraat alanına kazandırmıştır. Bu kitapta kıraat imamlarının ve râvilerinin imâle, feth ve beyne beyne meselelerinin Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan fiil ve isimlerdeki okuyuşları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda *Kitâbü’l-istikmâl*’in nüshalarından, eserin bilinen üç nüshasının olduğu görülmektedir. Buna göre eserin ilk ve asıl nüshasının Britanya Müzesi’nde muhafaza edildiği ve “Ek-1245, Doğu Yazmaları; No: 2941/2, vr. 15-90” şeklindeki bölümde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu nüshanın remzi, eserin tahkikinde “ف” harfi ile gösterilmiştir. Müellifin bu nüshayı seçmesindeki asıl sebep eserin müellifine olan nispetinin açık bir şekilde belirtilmesi ve sayfalarında bir eksiğinin bulunmamasıdır. Zira nüsha incelendiğinde konu olarak *Kitâbü’l-istikmâl*’in yedi kıraat imamının okuyuş usûllerini beyan etmek için yazıldığı da anlaşılmaktadır.²⁷

Eserin bilinen ikinci nüshası ise “ب” harfi ile remz edilmiştir. Bu nüshanın Yemen’deki Sana’ Câmiu’l-Kebîr Mütevekkil Kütüphanesi’nde kıraat bölümünde 16. numarada bulunduğu tespit edilmiştir. Nüshanın 88 varaktan oluştuğu ve her varakta 2 sayfanın bulunduğu görülmüştür. Yine her sayfanın 17 satırdan oluşup her bir satırda 11-12 kelimenin bulunduğu da anlaşılmıştır.²⁸ Eserin üçüncü nüshasının remzi ise “ج” harfi ile gösterilmiştir. Bu nüshanın İrlanda’daki Chester Beatty kütüphanesinde 4764 rakamlı eser olarak yer aldığı da görülmüştür.²⁹

Muhakkik Bahîrî İbrâhîm, eserin tahkikinde asıl nüsha olan Britanya Müzesi nüshasını tercih etmiştir. Bunun nedenini nüshanın tam olup, “ف” harfi ile remz edilmesine ve hâmişlerinin sayfa 16 ile başlamak suretiyle rakamlarının belirtilmesine bağlamıştır.³⁰ Bununla birlikte muhakkik, pek çok hususta diğer iki nüshadan da kıyaslamalar yapmıştır. Muhakkik, tahkiki boyunca çeşitli sarf, nahiv ve kıraat eserlerinde geçen imâle bahsi ile ilgili kısımlardan da faydalandığını ifade etmiştir.³¹

3. Kıraat İlminde Feth-İmâle ve İbn Galbûn’un İmâle Anlayışının Kıraat Usûlü Açısından Değerlendirilmesi

Çalışmamızın bu kısmında kıraat ilmine göre feth ve imâle ile İbn Galbûn’un imâle anlayışının kıraat usûlü açısından değerlendirmesi ele alınacaktır.

3.1. Kıraat İlminde Feth ve İmâle

Feth kelimesinin Arapça *f-t-h* kelimesinden gelmekte olup lügatte *iglâk* kelimesinin zıddı olarak geçtiği görülmektedir. Lügatte “açmak, kapatmanın zıddı, fethetmek”³² gibi manalara gelen feth kelimesi ıstılâhî manada ise “öncesinde hâlis bir fetha barındıran *elif* (إ) harfini telaffuz etmek için ağzın açılması”³³ şeklinde tanımlanmaktadır.

²⁵ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 37.

²⁶ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 50.

²⁷ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 58.

²⁸ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 60.

²⁹ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 60.

³⁰ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 59.

³¹ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 62.

³² Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, fth maddesi, 2/536; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2003), “Fth”, 3/299.

³³ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2/29.

Feth, feth-i şedîd ve feth-i mütevassıt şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Feth-i şedîd, Kur'ân okuyucularının tilâvet esnasında ağızlarını normalin dışında açarak okumasını ifade etmektedir. Zikredilen duruma bir kelime üzerinden örnek verilmesi meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Buna “هَدَى” kelimesindeki *dâl* (د) harfinin tefhîm ile “huDAA” şeklinde *tâ* (ط) harfine kaçan kalın bir *dâl* (د) sesi ile okunması örnek verilebilir ki bu türden bir okuyuş kerih görülmüştür.³⁴ Feth'in diğer çeşidi ise feth-i mütevassıttır. Feth-i mütevassıt ise feth-i şedîd ile imâle-i mütevassıta arası bir okuyuş şekli olarak bilinmektedir. Bu husus da bir kelime üzerinden örneklendirilebilir. Bu doğrultuda (اشترى) kelimesindeki *râ* (ر) harfinin terkîk sıfatı bozulmadan Türkçe'deki “â” sesine benzer bir ses ile “işterâ” şeklinde okunması bu türe örnek gösterilebilir. Feth kelimesinden kastın, feth-i mütevassıt olduğu da anlaşılmaktadır.³⁵

Kıraat farklılıkları bahsi içerisinde yer alan ve genel kabule göre lehçe temelli bir kıraat usûlü olan imâle ise, *m-y-l* köküne dayanan ve *meyl* mastarından gelmiş bir kelime olup lügatte “çekme, eğme, meyletme” manasına gelmektedir. *Meyl* kökünden gelen imâle,³⁶ kıraat ıstılahında “*elif* (إ) harfini *yâ* (ي) harfine; fetha harekeyi de kesra harekeye meylettirerek okumak”³⁷ manasını ifade etmektedir.

Basra ekolünün meşhur dil bilimcilerinden Müberred (öl. 286/900) de imâleyi benzer şekilde “*elif* (إ) harfini *yâ* (ي) harfine yaklaştırmak”³⁸ olarak tanımlamıştır. Bir başka meşhur dil âlimi İbn Cinnî (öl. 392/1002) de imâleyi “sesler arasındaki tenasübü sağlamak için fethayı kesraya, *elif* (إ) harfini *yâ* (ي) harfine meylettirmektir.”³⁹ şeklinde açıklamıştır.

Kıraat âlimlerinden Ebû Şâme el-Makdîsî (öl. 665/1267) ise imâleyi “fethanın kesraya yaklaştırılması ve *elif* (إ) harfinin tamamen *yâ* (ي) harfine dönüştürülmeden ona doğru meylettirilmesi”⁴⁰ şeklinde tanımlamıştır. Yine meşhur kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) de imâleyi “hareke olarak fethayı kesraya, harf olarak da *elifi* (إ) *yâ* (ي) tarafına meylettirme”⁴¹ minvalinde tanımlamıştır. Özetle, imâle ile ilgili hususlar dil bilimcilerce Arap dil kâideleri çerçevesinde değerlendirilirken; kurrâ, kıraati esas almış ve onlara göre kıraatler nakillerin en büyük kaynağı ve kâide oluşturma da en güçlü hücceti olarak kabul edilmiştir. Nitekim İbn Galbûn “Kur'ân kırââtinde ne feth ne imâle ne de farklı konularda kıyasa yer yoktur.” şeklindeki sözü ile kurrânın bu konudaki tutumunu ifade etmiştir.⁴²

Feth kavramında olduğu gibi imâlenin de kendi içinde çeşitleri bulunmaktadır. Buna göre imâle, imâle-i şedîde ve imâle-i mütevassıta şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. İmâle-i şedîdenin *elif* (إ) harfini *yâ* (ي) harfine; fetha harekeyi ise kesraya doğru yakınlılaştırmak manasına geldiği ifade edilebilir. İmâle kelimesinden kastın imâle-i şedîde olduğu da belirtilmelidir. Örneğin Verş rivâyetine göre (طه) kelimesi bu şekilde okunmuştur.⁴³ Nitekim Âsım (öl. 127/745) kıraatinin Hafs rivâyetinde tek yerde geçen Hûd Sûresinin 41. ayetindeki “مَجْرِبَهَا” kelimesi bu tür imâleye örnek verilmektedir. Bu şekilde gerçekleşen

³⁴ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2016), 385.

³⁵ Ebû Şâme el-Makdîsî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. İbrâhîm Atve Avvad (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1981), 204.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “Myl”, 1/638.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/24; İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/58.

³⁸ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdi es-Sümalî, *el-Kâmil*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1997), 3/42.

³⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, 1/67.

⁴⁰ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 204.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/29-35.

⁴² İbn Galbûn, *Kitâbu'l-istikmâl*, 408.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/24.

imâleye, imâle-i kübrâ (büyük imâle) da denmektedir ve günümüzde daha çok bu ismiyle bilinmektedir.⁴⁴ İmâle-i şedîde için zikredilen bu isimlerin dışında da farklı kavramlar kullanılmaktadır. Buna göre imâle-i şedîde için *el-idcâ'* (الإِضْجَاعُ),⁴⁵ *el-bath* (الْبَطْخُ),⁴⁶ *elleyyü* (الْعَيْيُ), *imâletu'l-mahda* (إِمَاءَةُ الْمَحْضَةِ), *el-icnâh* (الْإِجْنَاهُ), *el-işbâ'* (الإِشْبَاعُ) ve *elifu'l-mu'avvic* (الْأَلِفُ الْمُعْوِجُ) kavramları da istimâl edilmiştir.⁴⁷

İmâlenin diğer türü olan imâle-i mütevassita ise feth-i mütevassita ile imâle-i şedîde arasında bir okuyuş anlamına gelmektedir ki Türkçe'deki "êê" sesi buna örnek gösterilebilir. İmâle-i mütevassita, feth'e daha yakın okumayı ifade etmektedir. Örneğin Hamza (öl. 156/773) kıraatinde "يَتَامَى" kelimesi bu şekilde okunmuştur.⁴⁸ Bu taksim daha çok İbnü'l-Cezerî tarafından geliştirilmiştir.⁴⁹ Eğer imâle fetha cihetine yakın kılınırsa bu durumda imâle-i mütevassita gerçekleşmektedir.⁵⁰ İmâle-i mütevassita günümüzde daha çok imâle-i suğrâ (küçük imâle) ismiyle bilinmekle birlikte farklı isimlerle de anılmaktadır. Buna göre imâle-i mütevassita *beyne'l-lafzayn* (بين اللفظين), *et-taklîl* (التقليل), *et-taldîf* (التلطيف), *el-kesr* (الكسر), *et-terkîk* (الترقيق), *et-terhîm* (الترخيم) ve *beyne beyne* (بين بين) olarak da isimlendirilmektedir.⁵¹

Feth ve imâle, asl ve fer' olma yönünden de değerlendirilmiştir. Ebü't-Tayyib İbn Galbûn bu konuyu "Feth, fiilin aslıdır. Yani imâle ile karşılaştırıldığında feth asl; imâle ise fer' olandır. Arapların kullanmış olduğu bu iki usûl de Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir." şeklinde özetlemiştir.⁵²

Zikredilen bilgiler doğrultusunda lehçe temelli bir kıraat usûlü olarak kabul edilen imâlenin, okuyuşta hem kolaylık hem de güzellik ortaya çıkardığı ifade edilebilir. Kıraat imamlarının usûl farklılıkları içerisinde değerlendirilen imâlenin, kurrânın lehçesel özelliklerinden etkiler taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre Kûfe merkezli olan Âsım kıraatinde imâlenin tek bir yerde geçmesi dikkat çekmektedir.⁵³ Hicâz bölgesinde yaşamış kıraat imamlarından Nâfî'nin (öl. 117/735) kıraatinde imâle az bulunmaktadır. Ebû Ca'fer'in (öl. 130/747) ve İbn Kesîr'in (öl. 120/738) kıraatinde ise imâle uygulamasına hiç rastlanılmamaktadır. Bu durumun sebebi olarak Hicâz bölgesinde yaşamış olan Sakîf, Hevâzin, Kinâne ve Ensâr gibi kabilelerin telaffuzunda imâle bulunmayışı zikredilebilir.⁵⁴ Bu öneminden imâle konusu Ebü't-Tayyib İbn Galbûn tarafından hususi olarak işlenmiştir. Şimdi müellifin, *Kitâbü'l-istikmâl* adlı eserinde imâleye dair yaklaşımına değinilecektir.

3.2. İbn Galbûn'un İmâle Anlayışının Kıraat Usûlü Açısından Değerlendirilmesi

Bu başlık altında müellif İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* isimli eseri çerçevesinde imâle anlayışının kıraat usûlü açısından değerlendirilmesinden söz edilecektir. Müellifin yaklaşımlarından bahsedilirken kullanmış olduğu yöntemlere de yer yer değinilecektir. Buradan hareketle müellifin imâleye dair yaklaşımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/29-35.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 8/220.

⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, nşr. Muhammed Efendî Mustafâ (Kahire: y.y., 1327/1909), 68.

⁴⁷ Ahmed bin Amr b. Muhammed el-Hamevî, *el-Kavâid ve'l-işârât fi usûli'l-kırâat*, thk. Abdülkerîm Muhammed Bekkâr (Şam: Dâru'l-Kalem, 1986), 50.

⁴⁸ "Pâluvî, eserinin 84. sayfasında ilgili kelimenin okunuşunun "يَتَامَى" kelimesiyle aynı olduğunu zikretmiştir. "يَتَامَى" kelimesi kontrol edildiğinde ise Hamza, Kisâ ve Halef'in imâle ile okuduğu ifade edilmiştir." bk. Hamid b. Abdülfettah Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2016), 84, 27.

⁴⁹ Muhammed Avvâd Hamûdî el-Ânî, *Hulâşatu 'ilmi't-tecvîd ve seferu qirâ'ati'l-qurrâ 'i'l-emâcid ve fevâ'idu uhar* (Bağdad: Mektebetu'n-Nûr, 1938), 50.

⁵⁰ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 91; Hasan Tahsin Feyizli, *Kıraat-i Aşere* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 116.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/29-35; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 91; Şeyda Atmaca, *Kırâat-i 'Aşere Bağlamında İmâle ve Dil Bilimsel Analizi* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2025), 77-79.

⁵² İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 54.

⁵³ İbrâhîm Enîs, *Fî lehecatî'l-'Arabiyye* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-'Arabi, ts.), 56.

⁵⁴ Ebü'l-Bekâ Nûrüdîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî İbnü'l-Kâsîh, *Qurratu'l-'ayn*, thk. İbrâhîm b. Muhammed el-Cermî (Ummân: Dâru İmâd, 2005), 120.

a. İbn Galbûn'un Eserinde Metodolojik Yapı ve Tertip Anlayışı

Müellifin eserinde kullanmış olduğu metodolojik yapı ve tertip anlayışının bilinmesi önem arz etmektedir. Bu minvalde eser incelendiğinde İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl*'de benimsediği metodolojik yapı, onun imâleyi kıraat usûlünün tâlî bir meselesi olarak değil, doğrudan aslî bir konu olarak ele aldığını göstermektedir. Müellifin, kısa bir mukaddimeden sonra feth, imâle ve beyne'l-lafzayn konularını sistematik bir tertip içerisinde sunması, imâleyi dağınık örnekler üzerinden değil; usûl birliği çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir. Eserin ana bölümünü oluşturan bu kısımda tespit edebildiğimiz kadarıyla elli bâba yer verilmiştir. Bu bâbların altında da çeşitli fasıllar açarak ilgili konuyu derinlemesine açıklamıştır. Bu bâblar genel anlamda, “vâv (و) harfinin bulunduğu bazı sülâsî fiillerde imâle uygulaması; özel bazı kelimelerle ilgili olarak Kur'an'da yer alan çeşitli hususlar; “بِ” kelimesi ve benzerleri çerçevesinde mâzî sülâsî fiillerdeki el-muattî'l-lâm meselesi” vb. şekilde yer almıştır. Müellif, bu ana başlıkları da kendi içinde farklı alt başlıklara ayırarak incelemiştir.⁵⁵ Eserdeki bu bâbların kendi içinde fasıllara ayrılması, İbn Galbûn'un konuyu parça parça değil, bütüncül bir bakış açısıyla ele aldığını ortaya koymaktadır.

İbn Galbûn, Kur'an sûrelerinde yer alan feth, imâle ve beyne'l-lafzayn meselelerine de değinmiştir. Bunları isim ve fiillerde gruplandırmış ve çeşitli vezinler özelinde kıraat farklılıkları çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu usûlü, kıraat imamlarından ve râvilerinden gelen muhtelif okuyuşlar da dahil olmak üzere Kur'an'ın tüm sûrelerine uygulamıştır. Binaenaleyh İbn Galbûn, eserinde hem vezinleri hem sûreleri ayrı ayrı başlıklar içerisinde ele almıştır. Eserin belli bir bölümü vezinlere ve diğer kısmı da Kur'an sûrelerine ayrılmıştır. Müellifin bâbları oluştururken hem morfolojik unsurları (vezinler, fiil-isim ayrımı) hem de sûre merkezli tertibi esas alması, imâlenin hem dilsel yapı hem de mushaf bağlamı içerisinde usûlî bir bütünlük arz ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrılan bütün bu başlıklar altında imâlenin bulunduğu kelimelerde hem vezinlerin hem de imâle uygulamasında bulunan kıraat imamlarının bilgisine de yer verilmiştir. Yalnızca yedi kıraat imamının okuyuşlarıyla yetinmesi ise, imâleyi sahih kıraat çerçevesinde değerlendirme konusundaki usûlî hassasiyetini göstermektedir. Bu yönüyle İbn Galbûn'un, imâleyi kıraat usûlü açısından meşruiyeti rivayetle sabit bir uygulama olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zikredilenlerle birlikte eserin, sadece yedi kıraat imamının okuyuşları üzerine inşa edilmesi de özgün değerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca müellifin, imâle usûllerinin gerçekleştiği bazı vezinlerde kelimeler çok olsa da önemli rol oynayan lafızlara yer vermekle iktifâ ettiği ve bu minvalde vezni toplu şekilde işlemeyi tercih ettiği de anlaşılmıştır. Bu duruma müellifin “فُعْلَى” veznine, “مُوسَى، الدُّنْيَا، أَنْتَى”⁵⁶ şeklindeki kelimeler çerçevesinde yer vermesi örnek olarak zikredilebilir.⁵⁷ Bu kelimelerin kıraat imamlarınca okunuş usûlleri de müellifin işaret ettiği şekildedir. İlgili kelimelere örnek olarak “مُوسَى” kelimesi üzerinde durulduğunda Ebû Amr'ın (öl. 154/771) imâle-i suğrâ; Verş'in hulf (hem feth hem imâle); Hamza, Kisâî (öl. 189/805) ve Halef'in ise imâle-i kübrâ ile okuduğu anlaşılmıştır.⁵⁸

b. İbn Galbûn'un Semâ ve Arz Temelli Kıraat Anlayışı

İslâmî ilimlerin tedrîsatında birtakım usûllerden yararlanılmıştır. Bu usûllerin içinde semâ ve arz da bulunmaktadır. Zira semâ yoluyla hocadan işitilen okuyuşların esas alınması, kıraat ilminin tevkîfî yönünü ön plana çıkarırken, arz yöntemi ise bu bilgilerin doğruluğunu ve sürekliliğini teminat altına almaktadır. Bu doğrultuda ilgili kavramların kıraat ilmi açısından “semâ, talebenin kıraati hocasından dinleyerek alması”⁵⁹, “arz, talebenin hocasının huzurunda onun rivayet ettiği kıraatleri okuması”⁶⁰ şeklinde

⁵⁵ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, 646-660.

⁵⁶ Bakara 2/51, 85; Âl-i İmrân 3/14.

⁵⁷ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, “Dirâse”, 45.

⁵⁸ Pâluvî, *Zübde*, 34.

⁵⁹ Abdullah Aydın, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/457-458.

⁶⁰ Abdullah Aydın, “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/438.

tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlar doğrultusunda İbn Galbûn'un da kıraat anlayışının temelinde semâ ve arz esasına dayalı klasik rivayet yönteminin yer aldığı anlaşılmaktadır. Zira eserinde kıraat ilminin işitilerek anlaşılacak bir ilim olmasından dolayı bu ilmi hocalarından, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanan semâ ve arz usûlü ile aldığı ifade edilmektedir.⁶¹ Bu anlamda İbn Galbûn'un, kıraat ilminin salt teorik bilgiyle birlikte işitme ve tatbik yoluyla sahih biçimde öğrenilebileceği anlayışını benimsediği görülmektedir. Dolayısıyla müellifin semâ ve arz vurgusu, imâlenin kıraat usûlünde ancak sahih rivayet zinciriyle meşruiyet kazandığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, onun imâle gibi telaffuza dayalı ve pratik yönü ağır basan bir konuyu neden bu denli ayrıntılı ele aldığını da açıklamaktadır.

c. İbn Galbûn'un Sarf Merkezli İmâle Yaklaşımı

İbn Galbûn'un imâleye yaklaşımında sarf ilminin belirleyici bir rol oynadığı da görülmektedir. Bu durum, onun imâleyi yalnızca fonetik bir mesele olarak değil, aynı zamanda dilsel bir olgu olarak değerlendirdiğini de göstermektedir. Bu doğrultuda müellifin eserinde, kıraat-i seb'a imamlarının bazı durumlardaki fâu'l-fiili (kelimenin ilk harfi), 'aynu'l-fiili (kelimenin orta harfi) ve lâmu'l-fiili (kelimenin son harfi) imâle ile okuduğuna da yer vermesi, okuyuş farklılıklarını kelimenin morfolojik yapısı üzerinden de açıklamaya çalıştığına delildir. Bunlardan fâu'l-fiilin imâlesine "عَابِدُونَ" ve "عَابِدٌ" kelimeleri örnek gösterilmiştir.

Buradaki fâu'l-fiilin illeti de 'ayn (ع) harfinden sonra gelen elifin (ا), bâ (ب) harfinin kesrası cihetine doğru imâle kılınması şeklinde açıklanmıştır. Zira müellif, 'ayn (ع) harfini, elif (ا) cihetine meylettirerek imâle ile okumuştur. Kurrânın 'aynu'l-fiillerdeki imâlesinden de bahsederek "يُصَلِّي، سَعَى، رَمَى" kelimelerini örnek göstermiştir. Buradaki 'aynu'l-fiillerdeki eliflerin (ا), yâ (ي) harfi sûretinde gelmesinden dolayı imâle ile okunduğunu da ifade etmiştir. Lâmu'l-fiilin imâlesini de zikreden müellif, kurrânın "كُسَالَى، نَصَارَى، أَيَامَى" kelimelerindeki lâmu'l-fiilleri imâle ile okuduğundan bahsetmiştir. Bu durumun illetinin ise yâ (ي) harfi sûretinde gelen elif (ا) harfleri olduğunu belirtmiştir.⁶² Nitekim klasik kıraat kaynaklarında bu kelimelerin okunuşunun "يَاهْدَى"⁶³ kelimesindeki gibi okunduğu ifade edilmektedir. Buna göre Verş tarafından imâle-i suğrâ ile, Hamza, Kisâî ve Halef tarafından ise imâle-i kübrâ ile okunduğu zikredilerek müellifin verdiği bilgi teyit edilmiştir.⁶⁴

Müellifin dikkat çeken görüşlerinden bir diğeri de vâv (و) zevatından olan sülâsî bir fiilin, "اسْتَعْلَى، وَاصْطَفَى"⁶⁵ kelimelerinde görüldüğü üzere rubâî hâle geldiğinde, kıraat imamlarınca feth veya imâle ile okunması hususunda ihtilafın bulunduğunu belirtmesidir.⁶⁶ Buradan hareketle müellifin, harflerin hareke ve illet durumlarını dikkate alarak imâlenin gerekçelerini izah ettiği ve özellikle elifin (ا) aslında yâ (ي) sûretinde olmasını veya kelimenin kök yapısında kesraya meyli gerektiren unsurların bulunmasını, imâlenin temel illetleri arasında zikrettiği görülmektedir. Bu kelimelerden "وَاصْطَفَى" klasik kaynaktan teyit edildiğinde kıraat imamlarının yine "يَاهْدَى" kelimesindeki gibi okudukları anlaşılmıştır. Ancak "اسْتَعْلَى" kelimesi ise Tâhâ Sûresinin 2. ayetinde geçen "لِئَسْئَلِي" kelimesi gibi kıraat edilmiştir. Buna göre "اسْتَعْلَى" kelimesini Ebû Amr ve Verş imâle-i suğrâ ile okurken Hamza, Kisâî ve Halef imâle-i kübrâ ile okumuştur.⁶⁷

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere İbn Galbûn'un sarf merkezli yaklaşımı, imâlenin keyfî bir telaffuz olmadığını; kıraat imamlarının uygulamalarının belirli yapısal zemine oturduğunu göstermesi

⁶¹ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, neşredenin girişi, 16.

⁶² İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 41.

⁶³ Bakara 2/16.

⁶⁴ Pâluvî, *Zübde*, 27, 238.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/33; Tâhâ 20/64.

⁶⁶ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 45.

⁶⁷ Pâluvî, *Zübde*, 68, 211, 215.

bakımından önemlidir. İbn Galbûn'un bu yaklaşımı, kıraat ilmi ile sarf ilmi arasında dengeli bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Ancak müellif, bu sarfî açıklamaları nihai belirleyici olarak değil, rivayetle sabit olan okuyuşu anlamlandırmaya yardımcı unsurlar olarak kullanmaktadır. Bu anlamda müellifin dilsel gerekçeleri, kıraatin kaynağı değil; hikmetini açıklayan unsurlar olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

d. İbn Galbûn'un İmâlede Asl-Fer' Tartışmasına Yaklaşımı

İbn Galbûn'un imâle meselesinde en dikkat çekici yönlerinden biri feth ve imâle arasındaki asl-fer' tartışmasına getirdiği özgün yaklaşımdır. Nitekim İbn Galbûn'un, feth ve imâlenin aslî veya fer'î oluşu meselesine dair değerlendirmeleriyle gerek kendisinden önce gerekse sonraki birçok âlimden ayrıştığı görülmektedir. Klasik dil âlimlerinin çoğunluğu, fethi asl; imâleyi ise belirli şartlara bağlı olarak ortaya çıkan fer' bir okuyuş olarak kabul ederken, İbn Galbûn her iki okuyuş şeklini de Arap dilinde ve Kur'an tilâvetinde olması gereken uygulamalar olarak değerlendirmiştir. Örneğin Arap dili âlimlerinden İbnü'l-Enbârî'ye (öl. 577/1181) göre imâle, Arap Yarımadası'nda özellikle Temîm kabilesinde sıkça görülen bir usûl olmakla birlikte feth/tefhîmin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden İbnü'l-Enbârî fethi asl, imâleyi fer' olarak kabul etmiştir. Çünkü imâle birtakım harflerin hususi olarak bir arada bulunması gibi bir sebebe bağlı iken feth ise herhangi bir sebebe râcî kılınmadan ortaya çıkmaktadır.⁶⁸ Yine Arap dili âlimlerinden Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş'e (öl. 643/1245) göre de asl olan feth, fer' olan imâle kabul edilmiştir. Ona göre fethin asl olmasının delili imâle ile okunan her yerin tefhîm ile okunuyor olması ancak feth ile okunan her yerin imâle ile okunamamasıdır.⁶⁹ Müellif, bu minvaldeki görüşler doğrultusunda Araplar tarafından kullanılan bu usûllerin Kur'an'ın aslından olduğu bilinciyle aralarında bir kıyasa gidilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İbn Galbûn'un bu yaklaşımı, onun kıraat farklılıklarını dil merkezli bir tasnife tâbi tutmaktan ziyade, nakle dayalı bir gerçeklik olarak ele aldığını göstermektedir. Zira İbn Galbûn'a göre feth de imâle de Kur'an tilâvetinde sahih rivayetle sabit olmuş okuyuşlardır ve bu nedenle biri diğerine indirgenemez. Bu yönüyle de müellifin, imâleyi tâlî bir uygulama olarak değil; kıraat usûlünde müstakil ve meşru bir vecih olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

e. İmâle Konusunda Hem Kıraat Hem de Nahiv İlminden İstifade Edilmesi

İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl*'de izlediği yöntem, kıraat ve dil ilimleri arasında dengeli bir sentez ortaya koymaktadır. Müellif, imâleye dair meseleleri aktarırken önceliği kıraat imamlarından gelen sahih rivayetlere vermekle birlikte, dil ve nahiv âlimlerinin görüşlerini de açıklayıcı ve destekleyici bir unsur olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda eser incelendiğinde açılmış olan başlıklarda Kur'an lafzının tamamının inceleme konusu yapıldığı ve sahih kıraatlerin ele alındığı görülmüştür. Müellif eserinde, Kur'an sûrelerinin tamamında yer alan feth ve imâle usûllerini eserin sonuna kadar kıraat imamlarına göre açıklamıştır. Bu sırada kıraat imamlarından imâle uygulamasıyla önce çıkan râvilerin rivayetlerine ve tarîklerine de yer vermiştir.⁷⁰ Devamında ise müellifin, imâle ile ilgili meseleleri değerlendirirken kurrânın ve aynı zamanda Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Hişâm ed-Darîr ve el-Ferrâ gibi dil ve nahiv âlimlerinin görüşlerinden de yararlandığı tespit edilmiştir.⁷¹ İbn Galbûn'un konu çerçevesinde kurrâ ile dil bilimcileri arasında cereyan eden ihtilafları da göz ardı etmediği; bilakis değerlendirmelerine dahil ettiği görülmüştür. Bu durum, müellifin yaklaşımındaki özgünlüğü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira pek çok yerde ihtilaf edilen kelimenin aslını ele alarak i'lâl ve ibdâl yönünden açıklamıştır. Örneğin "فِعَال" vezninde gelenler bâbında kelimenin aslının belirtilen haliyle Arap kelimelerinden gelip Kur'an'da bulunmadığından bahsetmiştir. Zira bu "فِعَال" vezni, daha sonra "فِعَال" veznine dönüşerek "دِيَار" olarak

⁶⁸Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Yusuf Habûd (Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1420/1999), 279.

⁶⁹Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufaşşal* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2001), 5/188.

⁷⁰İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 38.

⁷¹İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, "Dirâse", 49.

kelimesinin de kökenini oluşturmuştur. Ancak veznin aslı dikkate alındığında “دِنَار”⁷² kelimesinin aslının “فَعَال” veznine göre “دِنَار” şeklinde geldiği de görülmektedir. Bu anlamda müellif, kurrâ ve dil bilimciler arasındaki ihtilafa da değinmiştir.⁷³ İbn Galbûn’un, dil âlimlerinin görüşlerini zikrederken bunları kıraatlerin yerine ikame etmediği; aksine, mevcut okuyuşların dilsel arka planını anlamaya yönelik yardımcı unsurlar olarak değerlendirdiği anlaşılmıştır. Özetle İbn Galbûn, dilsel açıklamaları imâleyi meşrulaştırmak için değil; rivayetle sabit olan okuyuşu anlamlandırmak için kullanmıştır.

f. İbn Galbûn’un İmâle Yaklaşımında Kûfe Nahiv (Dil) Ekolünün Etkisi

İbn Galbûn’un imâleye dair değerlendirmelerinde Kûfe nahiv ekolünün etkisi açıkça hissedilmektedir. Bu etki, özellikle kelimelerin kök yapısına ve morfolojik dönüşümlerine dair yaptığı açıklamalarda kendini göstermektedir. Zira müellifin hocası İbn Hâleveyh vasıtasıyla Kûfe ekolüyle kurduğu ilmî bağ, eserine de yansımıştır.⁷⁴ Müellifin, Kûfe ekolünden etkilenmesine bir örnek olarak “فَعَالَى” vezninde gelenler bâbında saymış olduğu “نَصَارَى، يَتَامَى، الْحَوَيَا، حَطَيَا” kelimeleri zikredilebilir. Çünkü İbn Galbûn’un, bu kelimeler arasında bulunan “الْحَوَيَا” kelimesinin müfred halinin “حَوَيَّة” şeklinde olduğunu belirtmesi ve “الْحَوَيَا” kelimesinin sonundaki *elifin*, elif-i te’nîs olduğunu ve *yâ* (ي) harfinin de hafzedildiğini zikretmesi bu durumu güçlendirmektedir. Zira Basra ekolüne göre “الْحَوَيَا” kelimesi “فَعَالِل” vezninden gelmiş ve bu veznin müfred hali de “حَوَيَّة” olarak kabul edilmiştir. Onlara göre “فَوَاعِل” vezninin müfred hali ise “حَاوَيَّة” şeklinde gelmiştir. Ancak İbn Galbûn’un, Kûfe ekolünün görüşlerini mutlak bir referans noktası olarak almadığı; rivayetle sabit olan kıraatleri her zaman merkeze koyduğu da zikredilmelidir. Bu durum, onun dil ekollerini kıraat üzerinde tahakküm kuran yapılar olarak değil, açıklayıcı araçlar olarak gördüğünü göstermektedir. Buna göre İbn Galbûn, zikredilen kıyasında muhakemeye önem vermekle birlikte kıraatlerin rivayetten alındığını ve her daim nassın geçerli olduğunu hissettirmiştir. Bu anlamda dil ehline ortaya atılan iddiaların üzerinde fazla durmamıştır.⁷⁵

g. Verş Rivayetinin İbn Galbûn’un Kıraat Algısındaki Etkisi

İbn Galbûn’un eserinde Verş rivayetine geniş yer vermesi, müellifin ilmî serüveniyle doğrudan ilişkilidir. Mısır’da bulunması ve Verş rivayetinin bu bölgede yaygın olması, onun kıraat algısını belirgin şekilde etkilemiştir. İbn Galbûn, eserinde yedi kıraat imamlarından ziyade Nâfî’nin râvisi Verş’in okuyuş usûllerine de geniş yer vermesi açısından öne çıkmaktadır. Müellifin, kıraatle ilgili pek çok meselede Verş rivayetinden istifade etmesi Mısır’a olan rihlesinin önemli bir sonucu olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Verş’in bilhassa *râ* (ر) harflerinde terkîk; *lâm* (ل) harflerinde de tağlîz yapması ve iki lafız arasında imâleye yönelmesi, okuyuş usûlü açısından ön plana çıkmış ve onun uyguladığı bu usûlden hareketle İbn Galbûn da eserinde bu konulara yer vermiştir. Müellif, eserinde *râ* (ر) harfi ile ilgili bâblarda Verş’ten gelen pek çok okuyuşu nakletmiştir.⁷⁶

h. İbn Galbûn’a Göre İmâlenin Kapsamı: İsimler, Fiiller ve Hurûf-u Mukattaalar

İbn Galbûn, imâleyi dar bir kelime grubu ile sınırlamamış; isimler, fiiller ve hurûf-u mukattaalar bağlamında Kur’ân’ın tamamına yaymıştır. Müellifin, eserinde farklı vezinlere dair müstakil başlıklar açtığı; isim ve fiilleri bu çerçevede değerlendirdiği tespit edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak müellif, “تَفَعَّلَ” vezninden gelmiş “تَلَهَّى” kelimesini örnek göstermiş ve bu kelimenin Kur’ân’da “تَفَعَّلَ” vezninde 38 yerde

⁷² Âl-i İmrân 3/75.

⁷³ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 38-46.

⁷⁴ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 38-46.

⁷⁵ İbn Galbûn, *Kitâbü’l-istikmâl*, “Dirâse”, 48.

⁷⁶ Ebü’l-Hasen İbn Galbûn, *et-Tezkire*, 277-307.

İbn Galbûn'un imâle ile ilgili özgün nitelikteki yaklaşımlardan bir diğeri de vasl halinde imâle yapılan kelimede vakf halinde de imâle yapılmasını belirtmesidir. Yine aynı şekilde müellife göre, vasl halinde feth ile okunan kelime vakf halinde de feth ile okunmalıdır.⁸⁵ Zikredilen örnekler doğrultusunda müellifin bazı kelimeleri müstakil başlıklar altında ele alması, onun imâle konusundaki titizliğini yansıtmaktadır. Vezinleri aynı olmakla birlikte morfolojik açıdan farklılık arz eden kelimelerin ayrı ayrı değerlendirilmesi, özgün bir metodolojinin göstergesidir. Bu yaklaşım, İbn Galbûn'un genellemeden kaçındığını ve her kelimeyi kendi bağlamı içerisinde ele aldığını göstermektedir.

i. Uygulamalı Bir Örnek Olarak “فَعْلَى” Vezni İncelemesi

İbn Galbûn'un farklı yaklaşımlarından bir diğeri de isim ve fiillerde tabii halde imâlenin gerçekleşebilmesi fikridir. Yine ona göre mümâle harfinden sonra sâkin harfin gelmesi durumunda imâle gerçekleşmesi mümkün değildir. Müellif, yedi kıraat imamı arasında bu tür imâle usûlünün gelmediğini de belirtmiştir.

Eserde imâle meselesine, Kur'ân'ın tamamını göz önünde bulundurarak çeşitli vezinler özelinde yer verildiğinden çalışmamızın hacmini aşmaktadır. Ancak müellifin imâleyle dair özgün yaklaşımına daha somut bir örnek teşkil etmesi açısından yer vermiş olduğu bâblardan birinin incelenmesi, meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Buna göre müellifin eserinde yer verdiği “فَعْلَى” vezninden gelenler bâbı tahlil edilecektir. Bu kısımda müellif, “فَعْلَى” vezni üzere Kur'ân'da geçen kelimelere ilk olarak “يُحْيِي” kelimesini misâl vererek başlamıştır. Müellif, bu kelimenin vezin olarak aslının dil ehline “يُفَعِّل” şeklinde; kurrâ için ise “فَعْلَى” şeklinde kabul edildiğini dile getirmiştir. Devamında ise ilgili vezin üzere imâle yapılan kelimelerin geçtiği sûreleri sırasına göre tertip etmiştir. Bu sûrelerden birkaçı ve zikredilen vezne göre imâlenin geçtiği kelimeler aşağıdaki tablolarda renkli punto ile gösterilmiştir.⁸⁶

Tablo 1: Bakara Sûresinde Zikredilen Vezne Göre Geçen Ayetler

Ayet Numarası	İmâlenin Uygulandığı Kelime	İmâlenin Uygulandığı Kelimenin Türü
57	وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى	İsim
73	كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتى	İsim
85	وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسَارى تُفَادُوهُمْ	İsim
197	فَإِنَّ خَيْرَ الرِّادِ التَّقْوى	İsim
237	وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوى	İsim
260	كَيْفَ تُحْيى الْمَوْتى	İsim

⁸⁵ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, “Dirâse”, 44.

⁸⁶ İbn Galbûn, *Kitâbü'l-istikmâl*, 314-315.

Tablo 2: Âl-i İmrân Sûresinde Zikredilen Vezne Göre Geçen Ayetler

Ayet Numarası	İmâlenin Uygulandığı Kelime	İmâlenin Uygulandığı Kelimenin Türü
49	وَأُحْيِ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ	İsim

Tablo 3: Nisâ Sûresinde Zikredilen Vezne Göre Geçen Ayetler

Ayet Numarası	İmâlenin Uygulandığı Kelime	İmâlenin Uygulandığı Kelimenin Türü
43	وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ	İsim
102	أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ	İsim
114	فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ	İsim

Tablo 4: Mâide Sûresinde Zikredilen Vezne Göre Geçen Ayetler

Ayet Numarası	İmâlenin Uygulandığı Kelime	İmâlenin Uygulandığı Kelimenin Türü
2	عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ	İsim
6	وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ	İsim
8	هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ	İsim
110	وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ	İsim

Tablo 5: Enâm Sûresinde Zikredilen Vezne Göre Geçen Ayetler

Ayet Numarası	İmâlenin Uygulandığı Kelime	İmâlenin Uygulandığı Kelimenin Türü
36	وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ	İsim
111	وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ	İsim

Yer verilen tablolardaki “فَعْلَى” vezni üzerinden yapılan uygulamalı inceleme, İbn Galbûn’un yöntemini somut biçimde ortaya koymaktadır. Müellifin sûreleri Kur’ân’daki sıralarına göre ele alması ve imâlenin geçtiği kelimeleri tek tek göstermesi, eserin pratik yönünü güçlendirmektedir. Müellif, teorik bilgiyi Kur’ân’daki fiilî örneklerle destekleyerek imâlenin usûlî çerçevesini somutlaştırmıştır. Bu yöntem ile

Kitâbü'l-istikmâl, imâleyi anlamak ve öğrenmek isteyen kimseler için doğrudan başvurulabilecek temel bir kaynak hâline gelmiştir.

4. Sonuç

“İmâleye Dair İlk Müstakil Çalışma: Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-İstikmâl* Adlı Eseri” konulu çalışmamızı nihayete erdirirken birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

İmâlenin, birçok farklı kıraat usûlüne göre okunan ve bu yönüyle de usûli farklılıklar içerisinde yer alan lehçe temelli bir kıraat meselesi olduğu görülmüştür. Feth çeşitleri içerisinde yer alan feth-i mütevassıttan kastın normal haliyle feth olduğu anlaşılmıştır. İmâleden kastın ise imâle-i şedîde olduğu ve imâle-i mütevassıttan ise feth'e daha yakın okuma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Feth ile imâlenin, âlimlerce asl ve fer' olma yönünden bir kıyasa tabi tutulduğu da görülmüştür. Fethi, imâleye önceleyip imâleyi asl saymayan âlimlerin aksine İbn Galbûn'un, her ikisini de asl kabul ettiği kanaati hâsıl olmuştur. Usûlî ihtilaflardan sayılan imâlenin, her ne kadar tevkîfî kabul edilse de kıraat imamlarının mensubiyeti bulunduğu lehçelerden etkiler taşıdığı da görülmüştür. Buna göre Kûfe merkezli kıraatlerde imâlenin fazla, Hicâz merkezli kıraatlerde ise imâlenin az bulunduğu ortaya konulmuştur.

İmâlenin, usûl farklılıkları içerisinde önemli bir yer tutmasına karşın üzerinde daha çok araştırma yapılması gereken bir konu olduğu da görülmüştür. Bu önemine binaen bazı âlimlerin, imâleye eserlerinde sadece bir bölüm ayırmakla iktifâ ettikleri tespit edilmiştir. Alandaki bu noksanlığı, Ebü't-Tayyib İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* adlı eserinin doldurabileceği kanaati hâsıl olmuştur. Bu doğrultuda Kur'ân'ın tamamında geçtiği yerler gösterilmek sûretiyle imâleyi ilk ele alanın ve bununla ilgili hususi ilk eseri telif edenin Ebü't-Tayyib İbn Galbûn olduğu ortaya konulmuştur. Zira müellifin eserindeki yaklaşımlarına incelendiğinde özgün bir nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. Bu anlamda İbn Galbûn'un *Kitâbü'l-istikmâl* isimli eseri incelendiğinde imâlenin çeşitli vezinler özelinde geniş çapta işlendiği görülmüş ve bu yönüyle de eserin, imâle konusunda temel kaynak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Öğrenilmesi ve uygulanması zor bir kıraat usûlünün hem kıraat ilminden hem de dil biliminden yararlanılarak pek çok zâviyeden açıklanması eserin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca müellifin, kıraat imamlarının ve râvîlerinin zikredilen kelimelerdeki imâle usûllerinin, alanın temel kaynaklarında da benzer şekilde geçtiği görülmüş ve bu anlamda *Kitâbu'l-istikmâl*'in ihtiva ettiği kıraat usûlüne yönelik bilgilerin sıhhati de bir kere daha teyit edilmiştir. Yer verilen pek çok husus ışığında müellif İbn Galbûn'un da kıraat alanında yetkinliğe sahip bir âlim olduğu ve eseri *Kitâbü'l-istikmâl*'in de bilhassa imâle konusunda önemli bir eser olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda daha önce hususi bir araştırmaya tabi tutulmadığı tespit edilmiş *Kitâbü'l-istikmâl*'in tanıtılması ve alana kazandırılması çalışmamızın özgün niteliğini ortaya çıkarması açısından da önem arz etmektedir.

Zikredilenlerin dışında eserin sınırlılıklarının da olduğundan bahsedilmesi gerekmektedir. Bu anlamda eserde sadece yedi sahih kıraatteki usûllere yer verildiği ve bunun dışındaki mütevatir kıraatlerdeki imâle uygulamalarından söz edilmediği görülmektedir. Bu durumun sahih kıraatlerin tamamındaki imâle uygulamalarının mukayesesini sınırlandırdığı ifade edilebilir. Bu anlamda makalemizde *Kitâbü'l-istikmâl*'in, imâle konusunda başvurulması gereken temel bir kaynak olduğu ve müellifin eserde kullanmış olduğu yönteminin de özgün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Ânî, Muhammed Avvâd Hamûdî. *Hulâşatu 'ilmi't-tecvîd ve seferu qirâ'âtî'l-qurrâ'î'l-emâcid ve fevâ'id-i uhar*. Bağdad: Mektebetu'n-Nûr, 1356/1938.
- Atmaca, Şeyda. *Kırâat-i 'Aşera Bağlamında İmâle ve Dil Bilimsel Analizi*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2025.
- Atmaca, Şeyda. "Kırâat-i 'Aşereye Göre Basra ve Şam Kırâatlerinde İmâle ve Dil Bilimsel Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 650-673.
- Aydınlı, Abdullah. "Semâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydınlı, Abdullah. "Arz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bakırcı, Fetullah. *Kur'ân Kiraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çiftçi, Hasan. *Kıraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Mûdîh li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle adlı Eserinin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mûdîh li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle*. Thk. Fargali Sayyid Arabâvî. Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1431/2010.
- Ebû Şâme, Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'a*. Thk. İbrâhîm Atve Avvad. Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1401/1981.
- Enîs, İbrâhîm. *Fî lehecâti'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, ts.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kıraat-i Aşere*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Fıncı, Doğan. "İmâle Kurallarının İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 147-166.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Hamevî, Ahmed bin Amr bin Muhammed. *el-Kavâid ve'l-işârât fî usûli'l-kırâat*. Thk. Abdülkerîm Muhammed Bekkâr. Şam: Dâru'l-Kalem, 1406/1986.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. Thk. Huseyin Hendâvî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1405/1985.
- İbn Galbûn. Ebü't-Tayyib. *Risâle fî me'nferade bihi'l-kurrâ'ü's-semâniyye*. Nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Bağdad: y.y., 1407/1987.
- İbn Galbûn. Ebü't-Tayyib Abdülmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî. *Kitâbü'l-istikmâl*. Thk. Abdülfettâh Bahîrî İbrâhîm. Kahire: y.y., 1991.
- İbn Galbûn, Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî. *et-Tezkire*. Thk. Abdülfettâh Bahîrî İbrâhîm. b.y.: ez-Zehrâu li'l-Alâmu'l-'Arabî, 2. Basım, 1411/1991.
- İbn Hallikân, Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefâyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebna'î'z-zamân mimma sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetihü'l-'ayân*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1367/1948.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed. *Kitâbü's-seb'a*. Nşr. Şevkî Dayf. Kahire: y.y., 1972.

- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî. *Şerhu'l-mufaşşal*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1421/2001.
- İbnü Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. "İbn Hayr". Nşr. G. Flügel. Leipzig: y.y., 1871-1872; Beyrut: y.y., 1398/1978.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*. Thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fi esmâ'i ricâlî'l-kırâ'ât üli'r-rivâye ve'd-dirâye*. Nşr. G. Bergstraesser. Beyrut: y.y., 1402/1982.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Esrâru'l-'Arabiyye*. Thk. Yusuf Habûd Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1420/1999.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Beyrut: y.y., 1388/1969.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. el-Bağdâdî. *Qurratu'l-'ayn*. Thk. İbrâhîm bin Muhammed el-Cermî. Ummân: Dâru İmâd, 1425/2005.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "İbn Galbûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. Şam: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957-61.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdi es-Sümâlî. *el-Kâmil*. Nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1417/1997.
- Özer, Halil Murat. "Kûfe Kiraatleri Bağlamında İmâle Uygulamaları Tâhâ Sûresi Örneği". *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/1 (Düzce 2024).
- Paşa, Bağdatlı İsmail. *Hediiyetü'l-ârifîn ve esmâu'l-muelliîn ve âsâru'l-musannifîn*. Nşr. Kilisli Muallim Rifat ve İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul: .y.y., 1951.
- Salih, Hawre Salam. *Ebü't-Tayyib İbn Ğalbun'un "el-İrşâd" Adlı Eserindeki Tercihleri (Dilsel bir çalışma)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife. 1324/1906.
- Şeriat, Muhammed Sadık. "İbn Galbun". *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî*. Tahran: 1367. 4/364.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Tetik, İbrahim. "Kur'ân Kıraatında İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1:53 (Haziran 2020), 41-65.
- Türkmen, Ömer. "Ebü't-Tayyib İbn Galbun'un Kıraat Tercihlerini Derleme ve Değerlendirme (el-İrşâd Adlı Eseri Bağlamında)". *Rize İlahiyat Dergisi* 20/258-280 (2021).
- Uçar, Durmuş Ali- Bulgurcu, Kahraman. "et-Teyisîr fi'l-kırâ'âtî's-seb' ile *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* Özelinde Feth ve İmâle Konusuna Dair Bir Değerlendirme", *AKİF* 1/55 (2025).
- Uzun, Yakup. "Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Eseri Bağlamında)". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan 2022).
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayıncılık, 3. Basım, 2016.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fi haberî men ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyyeh, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. Haydarâbâd: y.y., 3. Basım, 1955.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-ṭabaḳât ve'l-a'şâr*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Mısır: Muessetu'r-Risâle, 1404/1984.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*, Nşr. Muhammad Efendî Mustafâ. Kahire: y.y., 1327/1909.